

3-5 Ekim
October, 3-5
2018

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN
Öğr. Gör. Çağlayan DOĞAN
Arş. Gör. Zeynep ŞİMŞEK
Arş. Gör. Fatih UYAR

BİLDİRİLER KİTABI ***FULL PAPER PROCEEDINGS***

1

Uluslararası
International

BİR BİLGE BİR ÜLKE SEMPOZYUMU
A LUMINARY A COUNTRY SYMPOSIUM

Aliya İzzetbegoviç ve Bosna-Hersek
Alija Izetbegovic and Bosnia-Herzegovina

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ARALIK 2018

Aliya İzzetbegoviç'in İhya Düşüncesi: Müslümanların Geri Kalma Nedenleri ve Çözüm Önerileri

Hanifi ŞAHİN

*Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Erzurum/Türkiye
hanifisahin@atauni.edu.tr*

Giriş

“Dünya üzerindeki Müslümanların vaziyetini düşündüğümde ilk sorum hep şu olur: Acaba hak ettiğimiz kaderi mi yaşıyoruz, acaba vaziyetimiz ve mağlubiyetlerimiz konusunda daima başkaları mı suçlu? Eğer biz suçluysak – ki ben böyle olduğu kanaatindeyim-yapmamız gereken neyi yapmadık yahut yapmamamız gereken neyi yaptık? Bana göre bunlar, bizim imrenilmeyecek vaziyetimiz ile ilgili iki kaçınılmaz sorudur.”(Aliya İzzetbegoviç, 2005; 321).

Aliya İzzetbegoviç Bosna’da farklı dini, toplumsal ve kültürel çok sayıda öteki ile iç içe yaşamıştır. Bosna’daki bu çoklu yapı onun fikirlerinin gelişimine katkı sağlarken aynı zamanda düşüncelerinin sağlamasını yapabileceği bir laboratuvar ortamı da sunmuştur. O, Müslüman kalarak Avrupalı olmanın gerekliliğine inanmış, Avrupa’nın övündüğü değerlere, aynı coğrafyanın asli paydaşı olduğunu ileri sürerek, sahip olduğuna inanmıştır. Onun ilham verici yönü, güçlü kişiliği, olaylar karşısında sahip olduğu ahlaki değerlerden, düşmanları adına da olsa, taviz vermeyişi gösterilebilir. Ailesinin İslâmî duyarlılığa sahip olması düşünce kök paradigmasının kendiliğinden oluşmasına katkı sağlasa da bunu yeterli görmeyen Aliya, İslam’ı hayatı boyunca mücadelesini adayacağı bir konu olarak görecektir. Aliya, Bosna’nın esas unsuru olarak gördüğü Müslümanların bu topraklarda tanınması için dışa dönük mücadele ederken, içeride bu kitlenin Müslümanlıklarının kalitesini tartışan bir duruş sergilemiştir.

Osmanlının inkıraza sürüklenmeye başlamasıyla birlikte, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır, Hindistan, Pakistan, Afganistan ve Anadolu’da Müslümanlar için çıkış yolu arayan birçok ihyacı/ıslahçı/İslamcı düşünür ortaya çıkmıştır. Bunlar temel hedef olarak kötü gidişi durdurmayı amaçlayan, “ıslahat arayışları” diyebileceğimiz çeşitli eğilimler, ciddi arayışlar içinde olmuşlardır. Aliya da Balkan coğrafyasında çıkış arayan bir ihyacı/yenilikçidir. Farklı süreçlere şahitlik eden hayatında dikkatimizi çeken en önemli husus, sarsılmaz bir imana sahip oluşu, İslam’ı hayatının kurucu değeri olarak görmesidir. Onun İslam ile olan irtibatını bu şekilde etkileyen en dikkat çekici şey, çocukluk dönemindeki Kur’an kursu hayatı ile mahalle camiinde aksatmadan kıldığı sabah namazlarıdır. Ailya bu süreci, kendisi için yeniden dirilişin başlangıç noktası olarak görmüştür. Aliya, köklerinin Osmanlıdan gelmesini, Türk kızı

babaannesi Sedika hanımın Üsküdarlı bir Osmanlı olmasını iftihar vesilesi olarak sunmuştur (İzzetbegoviç 2011: 12).

Aliya'nın çok yönlü kişiliği, sayısız başarıları, İslam düşüncesine katkıları müstakil olarak çalışmalara konu olacak nitelikte olsa da bu tebliğ, literatürde *ihya/İslamcılık faaliyetleri* olarak isimlendirilen İslam'ı yeniden hayata hâkim kılma çabaları bağlamında Aliya'nın konuyla ilgili görüşleriyle sınırlıdır. Temel kaynaklarımız Aliya'nın *İslam Deklarasyonu*, *İslam'ın Yeniden Doğuşun Sorunları* adlı doğrudan konuyla ilgili eserleri ile konuya dolaylı olarak değindiği *Doğu-Batı Arasında İslam ve Köle Olmayacağız* kitapları olacaktır.

Kavramsal Çerçeve

İslâm modernizminin ya da İslam ihyacılığının ortaya çıktığı XIX. yüzyıl, özellikle bu yüzyılın ikinci yarısı, İslâm dünyasının, Batı'nın o zamana kadar görülmeyen büyük bir meydan okuması ile yüz yüze geldiği bir tarih kesitini ifade eder. Bu dönemlerde görüntü şöyledir: Müslümanlar her bakımdan zayıftılar; kültür soğuma dönemine girmiş, insanlar esaslı bir kimlik bunalımı ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu kritik dönemde bazı Müslüman entelektüeller, iç çöküntü meselesinden hareket ederek yeniden ihya üzerinde durmuşlardır. Onlara göre bu diriliş ancak zihniyet değişikliği ile mümkün olacaktır. Bu da dini ıslahın sonucunda gerçekleşebilecek bir durumdur. Çünkü zihniyet, akide ve amel arasında sarsılmaz bir bağ vardır. İslâm akidesi, gerçeğine uygun bir şekilde ortaya konur, dini nasların yanlış anlaşılması sebebiyle itikada giren hatalar izale edilir, inanç, bidatlerin tahakkümünden kurtulursa, zihniyetler düzelir. Zihniyetlerin düzelmesi, ameller ve fiillerin fesattan kurtulmasını da beraberinde getirir (Şahin 2016:15).

Literatürde Cemaleddin Afgânî (ö.1897) ile başlatılıp günümüze kadar gelen yaklaşık bir buçuk asırlık dönemdeki düşünce hareketi *ihya*, *ıslah*, *İslamcılık*, *İslam modernizmi* ve *çağdaş İslam* düşüncesi gibi kavramlarla karşılanmaktadır. Günümüzde bu faaliyetleri derli toplu ifade eden en esaslı kavram *İslamcılıktır*. İslamcılık hareketini şöyle tarif etmek mümkündür: "XIX-XX. yüzyıllarda, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim vd.) yeniden hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çatışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütünü ihtiva eden bir harekettir." (Kara 1994:9). Aliya eserlerinde sıklıkla yenileşme, *yenilik* kavramlarını kullanmaktadır. O, bununla Batı'nın her türlü kuşatması karşısında İslam'ı savunma amacına sahip bir sistemi kast etmektedir. Bu nedenle onu, aynı kaygılarla hareket eden tarihteki İslamcı hareketlerin bir devamı olarak görmekteyiz.

II. Bosna'da İslamcı Düşüncenin Tarihi Arka Planı: *Mladi Muslimani-Ihvan-ı Müslimîn İlişkisi*

Bosna-Hersek XV. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedildikten sonra XV- XVIII. yüzyıllar arasında, tüm toplumsal tabakalara uzanan bir İslamlaşma sürecini yaşadı. Yüzyıllara göre oranlarda farklılık görülse de yadsınamaz gerçek, Müslümanların kısa sürede bu toprakların asli unsuru haline gelmiş olmalarıdır (Bougarel-Rashid1997: 533; Pinson 1994:10 vd; Friedman 1996: 25vd. İzzetbegoviç, 2011:3-9).

Bosna-Hersek'te İslamcı eğilimin ortaya çıkması, 1930'lara kadar götürülebilir. Balkanlar özelinde varlık bulan İslamcılık ile Osmanlı İmparatorluğuna nostaljiyle bağlılık anlamındaki "Osmanlıcılık"ı birbirine karıştırmamak gerekir. *Osmanlıcılık* fikri, Avusturya-Macaristan'ın 1878'de işgalinden sonra, bu topraklarda Müslümanlar açısından, bir yandan tehdit altındaki Osmanlı toplumsal düzenine olan özlemi, diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun çekiciliğini temsil ediyordu. Özellikle, 1882'de Avusturya-Macar makamları tarafından Bosna'daki İslami yapıların yönetimi için kendi kontrollerinde bir *Reisü'l-Ulema* (Diyaret işleri Başkanı)'nın aday gösterilmesi, buradaki Müslümanların özerklik istemelerine ve İstanbul'daki son şeyhülislama bağlanma taleplerine yol açtı. Bu talepler nihayet 1909'da özerklik statüsü verilmesiyle, bir anlamda Osmanlıdaki *millet* (Braude 1982:65-87) anlayışının tersinden işletilmesi suretiyle, Bosnalı Müslüman nüfusun yararına sonuçlandı.

Bu dini özerklik talebi, Bosnalı Müslüman kimliğinin kurucu özelliklerini göstermektedir. Kendisi için en iyi ve doğru kimlik olarak İslam'ı ve bir ölçüde de Osmanlı kimliğini kabul eden Bosnalı Müslümanlar, bu sayede Sırp (Ortodoks) ve Hırvat (Katolik) ulusal topluluklarıyla yüzleşebilme cesareti gösterebilmiştir. Bir başka deyişle Bosna'nın kendisini İslam ile özdeşleştirilmesi, bu topraklarda Slav ırkları ve kültürleri üzerinden oluşturulmak istenen ulus kimlikleri içerisinde Bosnalıların erimesini engelleyen direnç noktası olarak görev yapmıştır.

Osmanlı'nın buralardan çekilmesinden sonra Bosna-Hersek'teki İslami yapılar, İslam dünyasının geri kalanıyla irtibatını sürdürmüştür. Bu bağlamda Yugoslavya'nın *İslam Dini Topluluğu* temsilcileri 1931'de Kudüs'te; 1935'te Cenevre'de yapılan İslamcı kongrelere katılmışlardır (Bkz. Kramer, 1986: 154 vd). İslamcılığın Bosna-Hersek'te yeniden canlanması konusunda Mısır el-Ezher Üniversitesi'nin rolü üzerinde ayrıca durmak gerekir. Çünkü ihya düşüncesinin iki numaralı ismi Muhammed Abduh (ö.1905)'un görüşleri 1913-1936 yılları arasında Bosna'da *Reisü'l-Ulema* olarak görev yapan öğrencisi Mehmed Cemaleddin Çauşeviç ile Bosna'ya taşınmıştır (Aruçi 2003: XXVIII, 447-448). Ama bu, tüm Bosna entelektüel Müslümanlarının/ulemanın Çauşeviç ile aynı fikirde oldukları anlamına gelmez. Zaten kısa süre içerisinde "gelenekçi-modernist" ayrışması Bosna'da da ortaya çıkmış, ulema birbiriyle mücadele etmeye başlamıştır. XX. yüzyılın ilk yarısında Bosna'da Abduh'un görüşleri etrafında olgunlaşan ve dünya görüşü arayışında olan modern Müslüman entelektüeller ile gelenekselci ulema arasında dünya görüşü ve İslam'ın konumlandırılması bakımından farklıklar söz konusu oldu. Aslında

modernist-gelenekselci karşıtlığı tüm Müslüman dünyasında mevcuttu, ancak Bosna-Hersek'teki tartışmaların belli bir boyutu vardı ve bu, dolaylı olarak Bosnalı Müslüman kimliğinin ekonomik, politik ve kültürel modernleşme bağlamında ya da her alanda tanımını içermekteydi. Bu durumda Müslüman Boşnak kimliği, bir yandan gelenekselcilerle modernistlerin tartışmalarıyla istikrarsızlaştırılırken, diğer yandan Yugoslavya ve Avrupa'daki siyasi durumun bozulmasıyla doğrudan tehdit altındaydı.

Bosnalı Müslümanlar Mısır'da İhavan-ı Müslümin'in alt yapısını oluşturan ve kurucuları arasında Hasan el-Benna (ö.1949)'nın da yer aldığı *Cemi'yyetü Şübbanü'l-Müslümin* (Detay için merkezin sayfasına bkz. <http://www.shubban.org/new>) (Müslüman Gençler Cemiyeti) modelinden esinlenerek 1941'de ilk defa örgütlü bir İslami hareket olan *Mladi Muslimani* (Genç Müslümanlar) kurdular. *Genç Müslümanlar Hareketi* her ne kadar farklı ülkelerdeki İslamcılardan etkilense de onu her şeyden önce Bosnalı Müslümanların kendine has durumuyla, Bosna'daki şartlarıyla anlamaya çalışmak gerekir. Çünkü 1920'lerden beri Bosna-Hersek'teki Müslümanlar ve İslami kurumlar şiddetli baskılara maruz kalmışlar ve bu cendereden çıkışın yollarını aramışlardır. *Genç Müslümanlar Hareketi* bu açıdan oldukça önemlidir. Teşkilat, İslamcı hareketin Bosna topraklarında kurumsallaşmasının ilk ve etkili adımı olmuştur. Saraybosna, Mostar, Zagreb gibi üç önemli yerden başlayarak yavaş yavaş kasabaların çoğuna yayılan bu hareket, İslamcı ideali ile Bosnalı Müslüman nüfusun kimlik krizini aşmasına ve politik olarak önem kazanmalarına yardımcı oldu. Bu teşkilat gençlik için çeşitli dini faaliyetler düzenledi, hayır faaliyetlerinde yer aldı.

1970'lerin sonuna doğru, aynı zamanda, İslamcı fikirlere duyarlı, gayri resmi bir düşünce akımı ortaya çıktı. A. İzzetbegoviç ve S. Behmen gibi bazı eski *Genç Müslümanlar Hareketi* mensubu isimler, teşkilat tarafından 1930 ve 1940'larda ortaya konan fikirleri yeniden gündeme getirdi. Ancak onların görüşleri, uluslararası İslamcı düşünürlerle temas kurduktan sonra, önemli ölçüde değişmişti. Aslında bu farklılık kaçınılmazdı, zira Aliya Doğu'da modern düşünceleriyle Muhammed İkbâl (ö.1938) ve radikal fikirleriyle Seyyid Kutub (ö.1966)'tan; Batı'da Marksist ve Varoluşçu filozofların düşüncelerinden etkilenmişti. Bu nedenle Aliya'nın başını çektiği ekip ihya/ıslah konusundaki görüşleriyle *Genç Müslümanlar* tarihinde yeni bir kırılmayı temsil etmektedir. Aliya ve ekibi, *Mladi Muslimani Hareketi*'nin gelenekselciliği ve sertliği nedeniyle, içtihat düşüncesinden çok etkilenen bir reformizmi/yeniliği savundular; katı yapılara karşı içtihadı önceleyen reformist yapıda yer aldılar. Onlar "İslam'da en az önemli olan şeyin formalizm/şekilcilik olduğunu ileri sürerek Bosnalı ulemanın gelenekselliğini sıklıkla eleştirmişlerdir.

Aliya ihyası konusunda yeni kuşak ihyacılarından oldukça etkilenmiştir. Aliya tıpkı Muftic gibi geleneksel çizginin takipçileri olarak gördüğü *hocaları* eleştirmektedir. O şöyle der: "Onlar (Genç Müslümanlar), dinimle ilgili duymak istediklerimle aynı paralelde olan bazı yeni fikirlerin ana hatlarını oluşturdu. Bunlar bizim mekteplerde öğrendiklerimizden, okulda almış olduğumuz dini eğitimden, katıldığımız konferanslardan ya da o günün

dergilerinde okuduğumuz makalelerinden çok farklıydılar. Bunu öz ile biçim arasındaki ilişkiye dair bir mesele olarak görüyorum- bizim nazarımda *hocalar*, yani İslam dinini öğreten öğretmenler, İslam'ın ritüellerini ya da dışsal formlarını yorumlamaya ve özü göz ardı etmeye daha fazla eğilimli idiler." (İzzetbegović, 2011:3-9)

Genç Müslüman Hareketinin duruşunu *Siyasal İslahatçılık* (Büyükkara 2015:136) olarak adlandırmak mümkündür. Siyasal ıslahatçı hareketlerde liderler, sanılanın aksine, dini sahada bir diplomaya veya icazete sahip olmayan kişilerdir. *Genç Müslüman Hareketi*'nin liderleri de medreselerden değil, dil, hukuk ve mühendislik bölümlerinde okuyan kişilerden gelmiştir. Genç Müslümanlar, sosyolojik olarak o zamanlar İslam dünyasında görünen İslamcı hareketlere benziyordu. Kurucuların temel problemi, Bosnalı Müslüman gençlerin ihtiyaç duyduğu ufuk ve motivasyonu sağlayacak çapta aydının olmayışındır. Aydın olarak görülen kişilerin hayata bakışı daha çok geleneksel din anlayışı şeklinde idi. Onlar bunu, ihtiyaç duyulan sıçramanın gerçekleşmemesinin nedenlerinden biri olarak kabul ediliyordu (Bougarel 1997: 536).

Aliya ve Muftic gibi yeni nesil *Mladi Muslimani* üyeleri yenilenme fikrini desteklemiş olsalar da "uzlaşma ve çoğulculuk" adına İslam'dan tavizler verilmesini kesinlikle reddetmişlerdir. Çünkü din olarak İslam'da her şey açıkça ve kesin olarak belirlenmiştir. Bu nedenle yenileşme adına İslam'ın canına okunmasına fırsat verilmemelidir. Onlar, yenileşme ve değişim fikrine karşı durdukları için *gelenekselcileri*; İslam'da reformu savdukları için de *modernistleri* kıyasıya eleştirmişlerdir. Onlara göre değişecek olan İslam değil, Müslümanlardır. Sahih İslam, "en mükemmel evrensel ideoloji" olarak varlığını sürdürmektedir. Devrimci bir ideoloji olan İslamcılık da bunu amaçlamaktadır." (Bougarel 1997: 537).

Aliya ve İslami Hareket

Aliya aslında İkbâl ile başlayan çiziminin diğer bir adıdır. İslam dünyası ile Batı'nın karşılaşmasında ortaya çıkan durum ya toptan kabul ya da ret şeklinde işlemiştir. Post kolonyal dönemde Batı düşüncesini üst düzeyde anlayan ve bu oranda da İslam düşünce ve maneviyatına hâkim olarak onu her kulvarda Batı'ya karşı savunan Müslüman âlimler ortaya çıktı. Bu âlimlerin çoğu, bir zamanlar İslam'ın dinamik ruhunu yeniden kazanma arzusunu paylaştılar; modern Batı düşüncesinin bazı temel varsayımlarına ve önermelerine meydan okudular. Bu bilginlerin İslam düşüncesine yaptıkları en önemli hizmet, Müslüman entelektüellerin kendi evrenlerindeki güvenlerini yeniden kazanmalarını yardımcı olmalarıdır. Ancak bu aydınların bazılarının söylemlerinin parametreleri daha çok Batılı bilim adamları tarafından oluşturulmuştur. Bu bilginlerin katkısı birçok yönden takdire şayan olsa da Batı düşüncesinin bir bütün halinde eleştiriye tabi tutulmaması, otantik çağdaş İslami diskur için yeni ve özgün bir eğilim oluşturamamıştır.

Görebildiğimiz kadarıyla Batılı fikirlerin kendi tarihsel perspektifi içinde, ufuk açan dikkatli bir inceleme kısa sürede, tek başına ve oldukça başarılı bir şekilde Aliya tarafından ortaya konulmuştur. Aliya'yı diğer ihyacılarından ayıran en önemli özelliği, onun Batı kültürel ve bilimsel mirasının tüm

birikimine kendi kaynaklarından ulaşabilmesi ve onları ayakları yere basan bir tarzda eleştiriyeye tabi tutmasıdır.

Aliya Bosna'da bir yandan eserleri ve mücadelesiyle siyasal İslamcılığın kavramsal temelini oluştururken diğer yandan siyasetin ana kahramanı oldu. Hatta denilebilir ki, halk Aliya'nın fikirleri etrafında kümelenmeye başlayıncaya ve Bosna-Hersek'teki siyasi kutuplaşmaya kadar, İslam'ın politik bir anlamı yoktu. Müslümanlar Bosna'da fundamentalist figürler olarak görülmüyordu (Beinsen 2002: 22).

İslam Deklarasyonu kitabı Aliya'yı el-Benna ve Kutub gibi çağımızdaki İhyacı düşünürlerin arasına katan bir eserdir. Bu eser aynı zamanda Aliya'yı güvenlik güçlerince takip edilmesine, bir sonraki adımda İslami köktenci olmakla suçlanmasına da neden oldu. Bu eser inancında kararlı bir Müslüman amentüsü olarak görülmelidir. Eser, bağlamından koparıldığında yanlış anlaşılmalara müsait olsa da, İslami yenilenmenin en önemli motivasyon kaynaklarından biri olarak görülmelidir. Onun temel tezleri arasında yer alan "İslam'ın asla pes etmemesi" fikri radikal dini gruplarca da paylaşılır. Aliya'nın temel çağrısı, Balkanlar'da paramparça bir halde olan Müslümanların, İslam kimliği üzerine hayatları yeniden inşa ederek dünya çapında ümmetin bir parçası olacak şekilde teşkilatlanmaya yöneliktir.

Aliya, İslam ile Müslümanların tarihinin apayrı şeyler olduğunu ifade eder ve bu ayırımın yapılmamasının Müslümanlara büyük zarar verdiğinin altını çizer. Aliya birçok konuda İslam üzerine değerlendirme yapanların en önemli yanlışlarının "İslam dünyasında rastladığımız her şeyin aynı zamanda İslami olduğu, daha doğrusu Kur'an-ı Kerim'in prensiplerine dayalı olduğunu düşünmekten daha büyük bir hata olamaz." şeklinde tespitiyle ortaya koyar (İzzetbegoviç 2010:31-39).

Aliya, İslam dünyasını şekillendiren siyasi çalkantıların tarihini bildiği için ümmetin siyasi birliğini sağlamayı hedef olarak seçmemiştir. O, maneviyatın daha yüksek bir birlik biçimini korumak için politikayı nasıl etkilediğini açıklamaya çalışmıştır. Aliya tarihsel olarak Orta Çağlardan beri durumun böyle olduğu kanaatini taşır. İlk Müslüman imparatorlukları parçalayan siyasi bölünmeler "kültürel bağların kopmasına yol açmadı ve bu, tüm İslami Ortaçağ için karakteristikti. Tarihin bu gerçeklerinden hareket eden Aliya, İslam kültürünün İslam'ın manevi değerlerinde birleşmiş hali olduğu sonucuna ulaşır. İslami Değer bağlantılarını engelleyen siyasi hiçbir sınır yoktur. Manevi anlamda Müslümanlar, kendi politik koşullarındaki tüm değişimlere rağmen, tektirler ve uluslar üstü bir topluluklardır. Aliya, devlet yapıları yerine küresel İslam'ın kültürel ve manevi bağları birleştirmenin en önemli rezervlerinin milyonlarca sıradan insanın kalbinde yatan duygu/inanç olduğunu farkındadır (İzzetbegoviç, 2014: 61).

İhyanın "bugün İslam dünyasının belirleyici gerçeklerinden değil, İslam'ın ilkelerinden ve doğasından" gelmesi gerektiğine işaret eden Aliya, İhya konusundaki nihai adımın, İslam'ın yüksek ilkeleri ile çağdaş Müslümanların hayal kırıklığı yaratan davranışları arasındaki boşluğu kapatmak için ahlaki bir devrim yapılması gereğine değinir. Ona göre siyasi

devrimin kalbi, reform sonrası Müslüman çoğunluğun oluşturduğu demokratik iktidardır. Müslüman halkları bu sorumluluklara hazırlamak için uzun bir zamana ihtiyaç vardır. Aliya bunu Kur'anî terimlerle ahlâkî yeniden doğuş olarak tanımlar. O, kalpteki mücadeleyi- ki, onu cihad-ı ekber olarak sunar- daha iyi bir insan olmanın içsel ahlaki mücadelesi olarak görür. Bu Kur'anî anlayış, bireysel Müslümanlıktan ziyade Müslümanlara karşı bir sorumluluk duygusu yerleştirir (İzzetbegoviç (2014: 99).

Aliya ve Görüşleri

Aliya *İslam Deklerasyonu*'nun girişinde hedefini "Müslümanların İslamlaşması; sloganını ise "İnanmak ve mücadele etmek" şeklinde tespit etmiştir. Bu yaklaşım onun inandığı davaya aktif bir sahiplenmeyi gösterir. Bildirinin muhatabı Müslümanlardır, çünkü onlar neye inandıklarını bilmek ve bunun gerektirdiği sorumluluğu almak durumundadır. "Bütün Müslüman âlemi bir değişim ve kaynama durumunda bulunmaktadır. Bu değişimlerin yapacakları ilk yukarıya doğru çıkışından sonra, bu dünyanın görünümü nasıl olursa olsun bir şey kesindir: Bu âlem artık XX. asrın ilk yarısındaki dünya olmayacaktır. Sükûnet ve pasiflik devresi ebedi olarak geçmiştir." (İzzetbegoviç 2014:15)

İslam dünyasının pasif halini anlamakta zorlanan Aliya, gerileme ve pasif devrelerinin aslında İslami alternatifin yokluğu veya bu yokuşa tırmanmak için Müslüman âleminin hazır olmayışına bağlar. Ona göre bu durum, İslam'ın Müslümanlar üzerindeki manevi tekelinin olumsuz tezahürüdür. Aliya bu durumu Allah'ın takdiri olarak kabul eder ve Müslüman dünyanın İslamsız ve İslam'a karşı olarak yenilenemeyeceğini iddia eder. Çünkü İslam, İslam'ın insana dair, insanın dünyadaki yeri, insan hayatının hedefi ve insan -Allah ilişkileri ve insan- insan ilişkileri hakkındaki tavrı, Müslüman halkların durumunun iyileştirilmesi yolunda her hakiki eylemin ebedi ve değiştirilemez ahlaki, felsefi, fikri ve siyasi temelidir. Alternatif açıktır; ya İslami yenilenmeye doğru hareket veya pasiflik ve gerileme. Müslüman halklar için üçüncü bir ihtimal yoktur (İzzetbegoviç 2014:20).

İslam'ın sadece bir din değil aynı zamanda nizam olduğunu ifade eden Aliya bu gerçeğe iki tip insan grubunun karşı çıktığını belirtir. Bunlar *muhafazakârlar* ve *modernistler*dir. İlki eski reçeteleri, ikiciler ise başkasına ait (yabancı) reçeteleri istemektedirler. Birinciler İslam'ı geçmişe çekmekte, ikinciler ise ona yabancı bir gelecek hazırlamaktadırlar. Aliya bu iki grup insanın aralarında büyük farklılıkları olsa da Avrupalıların anladığı manada İslam'ı sadece din (religion) olarak görmelerini ortak tarafları olarak görür. Oysa bu yaklaşım gerçekte İslam'ın neliğini tam olarak anlamamaktır. Çünkü bu tanım İslam'ın iddialarından vazgeçmesi anlamına gelir (İzzetbegoviç 2014: 22).

Aliya'ya göre muhafazakâr veya modernistleri her ikisi de başarısızdır; ancak tek suçlu onlar değildir. Asıl sorun, topyekûn İslam'ın Müslümanların hayatında yer alıp almaması meselesidir. Ona göre her iki durum, daha derin bir sebebin ifade edilmesini göstermektedir: İslam düşüncesinin aşağılanması veya reddedilmesi. Bunun sonucunda ise diyor "bütün bizim siyasi ve ahlaki başarı ve başarısızlıklarımız gerçekte sadece bizim İslam'ı

kabulümüz ve onu hayata geçirmemizin yansımasıdır. İslam'ın, halkların gündelik hayatına olan etkisinin zayıflaması her zaman sosyal ve siyasi kurumlar ve insanların aşağılanması ile sonuçlanmıştır." (İzzetbegoviç 2014:29).

Müslümanların hali hazırda oluşturdukları durum ya da temsil ettikleri çizgiyi kabullenemeyen Aliya "Bugünkü dünyada Müslümanlar neyi ifade ediyor? sorusunun "Ne ölçüde Müslümanız"? şeklinde sorulması gerektiğini ifade eder. Bu soruların cevaplarının birbiriyle ilişkili olduğuna değinen Aliya, İslam dünyasının tam bir panoramasını çizer. Buna göre Müslümanlar eğitimsizdir, fakirdir, bölünmüş bir topluluktur, miskinlik, aşırı zenginlik ve tüketim çılgınlığı söz konusudur. Tüm bunların ortaya koyduğu bir gerçek vardır; o da Müslümanların parçalanmış yapılar olarak hareket etmeleridir. Oysa bu, Kur'an'ın bizden istediği yolun tam tersi bir görüntüdür. "Çünkü biz Müslümanlar olarak esir, ümmi ve kavgalı olamayız. Biz ancak İslam'ın mürtedi olarak öyle olabiliriz. İlki Uhud'da sonuncusu Sina'da gerçekleşen bütün yenilgilerimiz bu tezimizi destekler mahiyettedir." (İzzetbegoviç 2014:31).

Diğer ihyacılar gibi Aliya da Müslüman halkların kalkınması ve şerefle dolu dönemlerinin Kur'an'ın öncelendiği süreçlere; inkıraz dönemlerinin de Kur'an'ın geride bırakılması dönemlerine rastladığı kanaatindedir (İzzetbegoviç 2014:32). Evrensel değeri olan diğer bir sebep ise en geniş manada eğitim, daha doğrusu terbiye sistemidir. Asırlardır halklarımız eğitilmiş insanlara sahip değildir. Onların yerine, aynı derecede istenmeyen iki ayrı sınıf insana sahiptir: *Eğitimsiz ve yanlış eğitilmiş*. Hiçbir Müslüman ülkesi halkının ihtiyaçlarına cevap verecek ve İslam ahlakının anlayışına uygun olarak gelişmiş bir eğitim sistemine sahip değildir. Bu en hassas kurumu bizim iktidar sahipleri ya ihmal ettiler ya da yabancılara bıraktılar. Yabancıların para, kadro ve tabii ki program ve ideoloji verdikleri okullar, Müslümanları hatta milliyetçileri eğitmedi. O okullarda bizim müstakbel aydınlarımıza itaat, teslimiyet ve yabancıların zenginliği ve gücüne karşı hayranlığın "hasletleri" enjekte edilmekte; orada yabancı terbiyeciler, daha sonra onların görevlerini mükemmel bir şekilde üstlenecek, tabilik anlayışına sahip aydınlar yetiştirildi (İzzetbegoviç 2014:33-34).

Aliya'ya göre İslam'ın olduğu yerde kayıtsızlık yoktur. Müslüman kitlelerin sahip oldukları açık duygularını harekete geçirecek ve yönlendirecek fikir lazımdır. Bu ancak İslami fikir olabilir. Müslüman kitlelerin ve şimdiki sahip oldukları siyasi ve entelektüel önderliğinin, kararsızlık ve bekleme durumunun ne kadar daha devam edeceği bilinmese de Müslümanların kendi ülküsünü bırakmaması gereğine işaret eden Aliya şöyle der: "Ufukta ancak bir çıkış görünmektedir: Bu da İslami düşünen ve öyle hisseden yeni entelijansyanın meydana getirilmesi ve toplanmasındadır. O zaman bu aydınlar kesimi daha sonra İslami düzenin bayrağını öne çıkarıp Müslüman kitlelerle beraber onun gerçekleşmesi için harekete geçebilecektir." (İzzetbegoviç, 2014:39-40).

Aliya'ya göre tarihte var olan hiçbir hakiki İslami hareket yoktur ki aynı zamanda siyasi hareket olmasın. Bunun sebebi İslam'ın bir din olmakla beraber aynı zamanda da onun bir felsefe, ahlak, düzen, tarz, atmosfer,

hayatın tamamını kuşatan bir şey olmasındandır. İslami inanç ile gayr-ı İslami yaşamak, üretmek, eğlenmek ve hüküm sürmek mümkün değildir. Bu durum ya münafıklar ya da mutsuz ve birbirleriyle çatışan insanlar için geçerlidir. Aliya'ya göre işte İslami düzen, toplumun bu gibi çatışmalarının olmadığı bir durumdur ve Müslümanın bulunduğu ortamlarla tam uyum içinde olduğu bir sistemdir (İzzetbegoviç 2014:44).

Aliya "Müslüman toplumu nedir? sorusuna "Müslümanlardan oluşan birliktir" şeklinde cevap verir. Bu tanımlamanın özünde insanların oluşturduğu ve ayrılmaz parçası oldukları kurumlar sistemi, ilişkiler ve kanunlar yoktur ki onlar için şu tespitite bulunulması: İşte bu İslami düzendir. Hiçbir sistem kendiliğinden İslami veya gayr-ı İslami değildir. O, onu oluşturan insanlara göre öyledir. Aliya'ya göre bu ve buna benzer birçok misal açıkça göstermektedir ki toplum ancak Allah adına ve insanın terbiye edilmesiyle düzeltilir ve biz tek olan ve kesin olarak hedefe götüren bu yoldan gitmeliyiz. (İzzetbegoviç 2014:44).

Aliya'ya göre İslam diğer bütün din, doktrin ve hayat felsefelerinden farklıdır. İslam dış ve iç, ahlaki ve toplumsal, maddi ve manevi hayatın aynı anda yaşanmasındaki taleptir ve bunun bilinçli bir tercih olması gerektiğine işaret eder. O, kafasındaki İslam'ı şöyle tanımlar: "Hayatı sadece din ve dua ile değil aynı zamanda çalışma ve bilimle tanzim etmek gerektiğine inanan, dünya tasavvurunda ibadethane ile fabrikanın yan yana olması gerektiğine izin vermeye kalmayıp talep eden, insanları sadece terbiye etmek değil aynı zamanda onların dünyadaki hayatını kolaylaştırmak gerektiğini düşünen ve bu iki hedefin birbirine kurban edilmesi için hiçbir sebebin bulunmadığı fikrinde olan kimse, o İslam'a aittir." (İzzetbegoviç 2014:47).

Müslümanların birliğini İslami düzenin ilkeleri arasında sayan Aliya, onu şöyle anlar: "İslam'da ümmet prensibi vardır, daha doğrusu, dini kültürel ve siyasi olarak bütün Müslümanların tek bir birlikte birleşmelerini ister. İslam milliyet değildir ancak bu toplumun üst milliyetidir. Gerek ulkusal ayrılıklar (cemaatler, mezhepler, siyasi partiler v.b.) gerekse maddi ayrılıklar (büyük maddi farklılıklar, toplumsal sınıflamalar v.b) bu birlikte ayırıcı olarak ileri sürülen ne varsa bu birliğe aykırıdır ve böylece bunlar sınırlandırılarak ortadan kaldırılmak zorundadır. Bugünkü Müslüman dünyasında İslami ve gayr-ı İslami akımların tanımlanması için İslam birinci, Panislamizm ise ikinci noktadır. Bir toplumun iç düzenini İslam, dış düzenini ise Panislamizm ne derecede sağlıyorsa o toplum o derece İslamidir. İslam o toplumun ideolojisi, Panislamizm ise onun siyasetidir." (İzzetbegoviç 2014:54-55).

Peki, Aliya dini tecdidi nasıl anlıyor?

Aliya İslamî düzenini dinî ve sosyo-politik sistemin birliği şeklinde anlamakta, ona ulaşmak için yollar aramaktadır. Ona göre bu yol *dini tecdid* (yenilenme) mi yoksa *siyasal devrim* mi olmalıdır? Bu soruya onun cevabı dini tecdidi öncelemek şeklindedir. Aliya şöyle der: "İslami düzen dini devrim olmaksızın başlayamaz ancak onun başarılı bir şekilde devam ettirilmesi ve nihayete erdirilmesi siyasal devrime bağlıdır. İslami yeniden doğuşu çifte devrim -ahlaki ve sosyal- olarak tanımlayan bu cevap dini tecdide öncelik vermekte ve bu İslam doğasının prensiplerinden ve

bugünkü Müslüman dünyasının gerçeklerini nitelendiren ve pek hoş olmayan bazı tespitlerden kaynaklanmaktadır.” (İzzetbegoviç 2014:69).

Ona göre dinî tecdid, adı ve tanımlamasına göre, bizzat kendinden, kendi hayatından başlamak demektir. Kendine ana hedef olarak İslamî düzeni belirleyecek olan hareket, her şeyden evvel ahlakî hareket olmalıdır. O, insanları yücelten ve onları daha iyi yapan bir fikir olarak insanları ahlaki olarak heyecanlandırmak ve ahlakî faaliyetini temsil etmek zorundadır. İşte İslamî düzen ile insanları ahlakî açıdan meşgul etmeyen ve ahlaki ölçütleri katmayan, düşünce ve menfaatlerin eşitliğini önceleyen siyasî parti arasındaki fark buradadır. Aliya dinî tecdidin öncelemesini İslam kaynaklarına dayandırmaktadır. Ona göre ilk olarak Kur’an-ı Kerim, bir millet için her türlü değişimin ve düzelmenin ön şartının, iç değişim olduğunu ifade eder (Kur’an, el-Ra’d 12). İkinci olarak bu kanun erken İslam’ın uygulanmasında ve Muhammed’in (a.s.) dünyanın ilk İslamî düzenin tesis edilmesi esnasında yaptığı mücadelede de kendini göstermiştir. Kur’an-ı Kerim’in ilk 13 yılında konu edindiği meseleler kesinlikle iman ve sorumluluğa ilişkin olmuştur ve bu 13 yıl boyunca hiçbir toplumsal, siyasî sorunu veya İslam’a dayalı herhangi bir kanunun düzenlenmesini değerlendirilmemiştir. (İzzetbegoviç 2014:72).

Aliya dinî tecdidini İslamî düzenin ön şartı olarak görür ve onu yeni anlayış (vicdan) ve yeni irade olarak tanımlar. Dinî tecdid hayatın gerçek hedefi hakkında, neden yaşanır ve ne için yaşanması gerektiğine dair bir anlayıştır. Bu hedef şahsî mi yoksa toplumsal standart mıdır, benim ırkımın büyüklüğü ve şânı mı, kendi şahsımın öne çıkarılma gayreti mi yoksa yeryüzünde Allah’ın kanunlarının hâkimiyeti mi? Bu durumda dinî tecdid pratikte, kendilerine Müslüman diyen veya genelde başkalarının onları isimlendirdikleri insanların “İslamlaşması” demektir. Bu “İslamlaşmanın” hareket noktası Allah’a güçlü iman ve Müslümanlar tarafından İslam’ın dinî ve ahlakî normlarının kesin ve samimi olarak uygulanmasıdır (İzzetbegoviç 2014:70).

Aliya, İslamî düzene giden yolun daha kısalması için, iktidar mı, eğitim mi? sorusunun önemine işaret eder ve *tabandan tavana* doğru bir değişimin daha faydalı olacağını belirterek şöyle der: “Tarih, hiçbir gerçek değişimin iktidardan geldiğini bilmez. Hepsi de terbiyeden başladı ve özünde ahlakî bir davetti.” (İzzetbegoviç 2014:71).

İslami düzen kavramına oldukça önem veren Aliya, bunu içi boş sloganlarla savuşturmamakta, değişim yerindeyse felsefi alt yapısına dair çeşitli tespitler yapmaktadır. Aslında onun bu konudaki görüşleri, gerek o dönemde gerekse sonraki dönemlerde ortaya çıkan radikal İslamcılardan temel farkını ortaya koymaktadır. Kısaca Aliya şöyle demektedir: Dinî ve ahlakî yenilenme, İslamî düzen içinde onun da İslam iktidarıyla mümkün olacağını ifade eden Aliya, ancak yolumuzun hareket noktasının iktidarı ele geçirmek değil, insanları fethetmek olduğunu ve İslami yeniden doğuşun ilk evvela terbiye alanında, daha sonra ise siyasi manada bir devrim olduğunu söylemektedir. Ona göre önce vaiz, daha sonra ise asker olmak zorundayız. Vasıtalarımız şahsî örneğimiz, kitap ve sözdür. Bu vasıtalara güç ne zaman katılacak? Bu anın seçilmesi her zaman somut bir sorudur ve birçok etkene

bağlıdır. Ancak yine de bir genel kural konulabilir: İslamî hareket, ahlakî ve sayısal güç ve çoğunluğa ulaştığında sadece var olan gayr-ı İslamî iktidarı yıkmak için değil, yeni İslamî iktidarı inşa edebildiği vakit, iktidarı teslim almaya çalışmalı ve yapabilmelidir. Bu fark önemlidir, zira yıkım ile inşa aynı derecede psikolojik ve maddî hazırlığa bağlı değildir. Burada erken davranmak tıpkı geç kalmak gibi tehlikelidir. Yeteri kadar ahlakî ve psikolojik açıdan hazırlanmadan ve lazım olan asgarî yetişmiş kadro olmaksızın, sadece şansın yaver gitmesi dolayısıyla iktidarı ele geçirmek, İslamî devrim gerçekleştirmek değil, darbe yapmak anlamına gelir. Darbe ise gayr-ı İslamî siyasetin devamıdır ve başka insanlar tarafından ve başka hedefler uğruna yapılan bir şeydir. İktidarı ele geçirmede geç kalmak, İslamî düzenin hedeflerinden biri olan iktidar ile alakalı güçlü bir vasitadan yoksun kalmak demektir ve böylece gayr-ı İslamî iktidarın harekete darbe vurmasına ve kadrosunu azaltmasına fırsat vermek demektir (İzzetbegoviç 2014:75-76).

Aliya mücadelesini Fas'tan Endonezya'ya, tropik Afrika'dan Orta Asya'ya kadar büyük İslam(Pan-islamiz/İttihad-ı İslam) federasyonunun kurulma çabası olarak sunar. Pan İslamizm konusunda derinlikli şeyler söyleyen Aliya'nın bu fikriyatın karşılık bulması konusunu tartışmaya açar ve şöyle der: " Nasıl oluyor da, kitleler arasında kuşku bırakmayacak şekilde mevcut olan "halk panislamizmi", günlük hayat ve Müslüman ülkelerin siyasetine önemli etki yapamıyor? Neden o sadece duygu olarak kalmakta ve ortak kaderin hakikî şuuru haline yükselmemektedir? Filistin, Kırım, Doğu Türkistan, Keşmir veya Etiyopya'daki Müslümanların felaketi (trajedisi) hakkındaki haberler her yerde ortak kınama ve üzüntüye sebep oldukları halde, aynı zamanda eylemin eksik kalması veya yapılsa dahi, eylemin duygularla orantısız bir şekilde gerçekleşmesini nasıl açıklamalı? Aliya bu sorunun cevabını, sıradan halkın ümmetçi duygulara sahip olmasına rağmen esas inisiyatifi elinde tutan yönetici kesimlerin şuurlu faaliyetlerinin Panislamist değil, ırkçı olmasına bağlar. Ona göre bugün Müslüman halkların içgüdüleri ve şuuru parçalanmış ve birbirine karşı vaziyettedir ve bu durumda her önemli eylem imkânsızdır. Bu nedenle yapılması gereken şey "çağdaş Panislamizm" dediği kıvama ulaşmaktır. Çağdaş Panislamizm ise olmak istediğimizi arzulamak ve olmadığımızı ret etmek için, ilk evvela duygu ile şuurun uyumlu hale getirilme çabasıdır. Bu hal, bugünkü Müslüman dünyasının milliyetçiliğinin karakter ve kaderini belirler (İzzetbegoviç 2014:83).

Panislamizmin milliyetçiliğe karşı olduğunun altını çizen Aliya kısaca şöyle düşünür: Dünyanın her yerinde milliyetçilik kolay kabul görürken İslam ülkelerinde kural olarak milliyetçiliğin zayıf olması, hatta bir çeşit halk karşıtı, milliyetsiz milliyetçiliğine rastlanılmasında bir taraftan halkın duygularında Panislamizm'in hâkim olmasında, diğer taraftan burada milliyetçiliğin İslam yerine düşünülmüş bir şey olması ve böylece baştan beri anti İslam hareketi vasfı taşımasında aramalıdır. Ayrıca Müslüman dünyasındaki milliyetçi fikirlerin kökeni itibarıyla da gayr-ı İslamî olduğu tespitini de göz önüne almak gerekir. Panislamizm her zaman Müslüman halkların kalplerinden kaynaklanmış, milliyetçilik ise daima ithal malı olmuştur (İzzetbegoviç 2014:84-85).

Aliya Müslümanların birlik ve beraberlik içinde olmalarının bir tercih değil, varlık yokluk konusunda karar verilmesi gereken bir zorunluluk olarak görür. Ona göre her Müslüman ülkenin önünde bulunan alternatif açıktır: ya diğer Müslüman ülkelerle birlik içinde ayakta kalmayı, ilerlemeyi ve her meseleyle başa çıkacak gücü garanti edecekler veya her geçen gün içinde daha fazla gerileyecek ve zengin yabancılara bağımlılık içine düşeceklerdir (İzzetbegoviç 2014: 88). Devamla Aliya, “Bu mesajı bütün dünya Müslümanlarına göndererek biz açıkça vad edilmiş bir ülkenin, mucize gösterenlerin ve mehdilerin mevcut olmadığını ifade ediyoruz. Sadece çalışma, mücadele ve uğruna kurban verilen yol vardır.” (İzzetbegoviç 2014: 101) şeklinde düşüncelerini tamamlar.

Aliya İslami yeniden doğuşun, dünyanın geniş alanında umut ve çıkışın bir adı olduğunu, İslam’ı tesadüfi bir hadise olarak değil, onu görev programı biçiminde kabul eden her Müslüman bu vizyonu gerçekleştirmek için çalışacağını, İslam dünyası için tek çözümün: kendi manevî ve maddî kaynaklarına, yani İslam ve Müslümanlara dönerek sahip çıkmak olduğunu kavrayacak neslin doğması için şu ana kadar Müslümanların yaşadıklarının bu bilincin gelişmesine katkı sağladığını ifade eder (İzzetbegoviç 2014: 100).

Aliya’ya Göre Müslümanlar Neden Geri Kalma Nedenleri

Aliya her ihyacı gibi Müslümanların geri kalmışlığı konusunu tartışmaya açmış ve neden ve sonuçları üzerinde detaylı durulması gerektiği değinmiştir. Ona göre, konuya ilişkin çok sayıda gerekçe ileri sürülebilir, ancak önemine binaen iki sebep üzerinde durulmalıdır. Bunlar; *dış sebep* olarak Moğol istilası; *iç sebep* olarak da İslâm’ın teolojik yorumudur. Aliya Moğol istilası ve beraberinde İslam dünyasının yaşadığı travmanın tam olarak anlaşılmadığı kanaatindedir. Bu felaket, medeniyet adına var olan her şeyin tahrip etmiş, insanlar öldürülmüştür. İç neden olarak gösterdiği İslâm’ın sadece teolojik olarak anlaşılmasının İslâm’ın şahsi ve toplumsal hayattan dışlanmasına sebep olduğunu belirtmektedir. Geri kalmanın nedenlerine tek tek işaret eden Aliya, ibadetlerden ahlaka varıncaya kadar yeni bir okumaya; körü körüne itaati ve teslimiyeti telkin eden eğitimden kurtularak cesaret ve itiraz edebilen Müslüman tipolojisinin oluşturulmasına ihtiyaç olduğunu belirtir. Aliya milyonlarca Müslümanın dini, ülküsü, hayat tarzı veya hayat felsefesi olarak İslâm’ın “Halkların geri kalmalarının sebebi olamayacağını, tarihin bunun tam aksini gösterdiğini, ancak bugün var olan geri kalmışlığın nedeninin İslam değil, İslâm’ı takip etmeyen Müslümanların bizzat kendisi olduğunu belirtir (İzzetbegoviç 2010:16-17).

Aliya İslam dünyasının başarısız olmasının gerçek anlamda İslâm’ın Müslümanların hayatında yer edinmemesine, her şeyin açık bir formalizmden ibaret olmasına bağlar. Ona göre bugünkü İslâm dünyası, içinde gerçek dinin az, fakat sözel, şekli dinin çok olduğu tipik örneğidir. Hiçbir yerde dine adanmışlık yok- fakat aynı zamanda ve sadece prensip olarak- din kayıtsız olarak öne çıkarılır ancak aynı dinin somut taleplerinin pratikte bu kadar az yerine getirildiği görülmemiştir... Çocuğun ilk okuduğu ve öğrendiği şey Kur’an’dır fakat bütün bunların yanında bu çocukların çok büyük bir bölümü Kur’an’ın gerçek içeriğini ve önemini

öğrenmeden büyüyecek ve yaşlanacaktır. Kur'an, tartışmasız bir semboldür. Ancak kanun olmaktan çıkmıştır. Hâlbuki tersi olmalıydı. Dikkat edin ki Kur'an okunmak yerine, güzel sesle seslendirilip yorumlanmaktadır. "Seslendirmekte" ne Araplar ne de Arap olmayanlar artık onun manasına ulaşmıyorlar ve Kur'an'ın benzersiz melodisinde, artık hiç kimse emredici ve kesin, bazen tatlı tatlı uyaran ve davet eden bazen ise tehdit eden yüksek sesle haykıran fakat her zaman ve yeniden tüm insan hayatının değişmesini talep eden hükümlerini tanıyamamaktadır (İzzetbegoviç 2010:84).

Aliya'ya göre din rahatlık değildir. O çağrı, görev, taleptir. Gerçek inanan bir nesil, sadece şuarsuz bir dini aidiyet içinde bulunan düzinelerce nesilden çok daha fazla şey yapabilir. İslâm'ın bin sene içinde kültür, ahlak ve kuvvet alanında yarattığı her şeyin temellerini pratikte başlangıçtaki iki-üç İslâm nesli tesis etmiştir. Ondan sonra gelen her şey, gücünü bu ilk gayretten almıştır. Bu sebeple, İslâm dünyasında gelecekte gerçekleşecek devrim her şeyden evvel dini devrim olmak zorundadır. İnsanların ruh ve kalplerinde gerçekleşecek olan bu devrim, daha sonra mucize yapacak durumda ve bugün imkânsız görünen her şeyi gerçekleştirebilecektir. Çok kısa süre içerisinde hayatın bütün alanlarında yepyeni yollar açabilecek duruma gelecek, her türlü işgalciyi firara zorlayacak, sefaleti, hurafeciliği, adaletsizliği, cehaleti, şehirlerimiz ve köylerimizdeki pisliği yok ederek, şimdi ihmal edilmiş geniş bir alanda insanlığın ve kültürün yeni devresini açacaktır (İzzetbegoviç 2010:83-85).

Aliya muhteşem tarihi gerçekler varken bugün hala İslâm'ın fanatizm, cehalet ve zulüm dini olarak tanıtıldığı yalanının ortaçağda yaratıldığını, bu durumun bugün de Müslümanları sömürmek isteyen Avrupalılar tarafından sahiplenildiğini, yeni neslin tarih bilgi ve bilincinin yokluğunun onlara bu konuda yardım ettiğine dikkat çeker (İzzetbegoviç 2010:28).

1967'de Yahudiler Müslümanlara karşı neden başarılı olmuştur sorusuna Aliya "Araplarla olan kavgasında İsrail'in gücü diasporasının, yani tüm dünya Yahudilerin olağanüstü destek ve dayanışmasının sonucudur. Bizim zaafımızın sebebi ise tam tersi, bölünmüşlüğümüzün, yetersiz destek ve bazı durumlarda da açık anlaşmazlığın sonucudur. İşte burada birlik, bölünmüşlüğün karşısındadır. Böylesine saldırgan bir pan-Yahudiliğe karşı en azından savunmacı bir Panislâmizm'i ortaya koymaktan daha doğal ne olabilir ki? Eğer bütün dünya Yahudileri âdil olmayan ve saldırgan bir savaşı desteklemek için bir araya gelmişse, âdil bir barışı temin maksadıyla Müslümanların yine âdil olan bir savunmada organize olmalarına daha fazla hakları vardır." şeklinde cevap verir (İzzetbegoviç 2010:97).

Aliya'nın tevhid konusundaki düşünceleri ise tam anlamıyla Mevdudi ve Seyyid Kutub etkisini göstermektedir. Aliya şöyle der: "İslâm'ın temel, hatta en temel parolası Allah'tan başka ilah yoktur parolasıdır. Bu, her Müslümanın her gün en az birkaç defa söylediği o meşhur *La ilahe illallah*'tır. Bu tanıklığı yorumlayan meşhur bir İslâm yazarı, bunun, insanın hayatının hâkimi olan yalan tanrılardan kurtulması için devrimin habercisi olduğunu yazmıştır. O, insan hayatı ve ruhuna, ruhaniyet, kabile reisleri, prens ve makam sahibi insanlar gibi hâkimiyet kuran her şeyden kurtuluş ve tahakkümünün sadece Allah a izafe edilmesi demektir. Bu parola ve

insanlardan korkmayın, Allah'tan korkun ayetiyle Kur'an pratikte teslimiyeti ortadan kaldırmıştır. Sahte büyüklükler ve otoritelere teslimiyet yerine Kur'an sadece bir tane -Allah'a olan teslimiyeti- farz kılmıştır. Allah'a olan bu teslimiyette Kur'an, insan için özgürlük, onun her türlü teslimiyet ve korkudan beraatını inşa etti (İzzetbegoviç 2010:102-103).

Müslüman halkları idare eden kimselerin İslam içinde terbiye görmüş ve İslam düşüncesinden esinlenmiş kişilerden olmalarının doğal olduğuna işarete den Aliya, bu insanların başarılı olmayışlarını "İdare etmek için değil idare edilmek için eğitilmiş" olmalarına bağlar. (İzzetbegoviç 2010:127). Bu tarz yaklaşımın ortaya koyacağı profili Müslüman değil, tebaa olarak gören Aliya, bu profili uşaklar olarak tanımlıyor. Ona göre itaat merkezli bir gençlik yetiştirilmesi, fitne, esaret ve adaletsizlik dolu olan bir dünyada, gençliğe sakınmasını, sakın olmasını, itaat etmesini öğütlemek aynı zamanda kendi halkının ezilmesi ve esir edilmesidir. Bu konudaki temel yanlışlarımızdan biri de "her zaman tekrarlanan geçmiş hakkındaki hikâyedir. Gencimize İslam'ın ne olması gerektiği değil, eskiden ne olduğu anlatılmaktadır." şeklinde tasvir eder. Aşırı geçmiş vurgusu, gencin ruhunu devamlı olarak geçmişe doğru çevirmekte ve onu, onda yaşatmaktadır. Tabii ki geçmiş önemlidir. Ancak bugün, eski atalarımızın yaptığı mükemmel güzellikteki tüm camileri saymaktan çok, mahallemizdeki mütevazı camimizin eskimiş çatısını tamir etmek daha önemlidir. Hatıraları ve geçmişi arzulayarak yaşamaya sebep olacaksa eğer, bütün o muhteşem tarihi yakmak gerekebilecektir. Eğer, geçmişte yaşanamayacağını ve kendimizin bir şeyler yapmamız gerekeceğini öğrenmemiz şart olacaksa, o muhteşem abideleri yakmak daha iyi olur. (İzzetbegoviç 2010:127-128).

Aliya bu yıkıcı teslimiyetçilik ve karşı gelmeme pedagojisinin, en az elli yerinde mücadele ve direniş prensiplerinin zikredildiği Kur'an adına öğütlenmesinin apayrı bir paradoks olarak görür. Ona göre Kur'an teslimiyetçiliği yasaklamış, çok sayıda sahte büyüklük ve otorite yerine, sadece tek ve biricik teslimiyeti tesis etmiştir. O da Allah'a olan teslimiyettir. Ancak Allah'a olan bu teslimiyette Kur'an insan için özgürlük inşa ederek, onu bütün korkulardan ve diğer bütün teslimiyetlerden kurtarmıştır. (İzzetbegoviç 2010:128).

Ne yapılmalı sorusuna Aliya, anne- babalara ve eğitimcilerimize tavsiyelerde bulunur. Buna göre her şeyden evvel, gençlerde bulunan güçleri öldürmemelerini tavsiye edebiliriz. Müslümanları eğitmek için insanları eğitsinler, hem de en mükemmel ve kapsayıcı şekilde. Onlara tevazudan çok şeref ve haysiyet, teslimiyetçilikten çok cesaret, merhametten çok adalet hakkında konuşsunlar. Kendi yolundan gidecek ve bunun için kimseden izin istemeyecek şeref sahibi bir nesil yetiştirsinler. Çünkü aklımızda hep tatalım: İslam'ın ilerlemesini -her türlü ilerlemeyi olduğu gibi sakın ve teslimiyetçi kimseler değil, cesur ve itiraz (isyankâr) ruhlu kimseler gerçekleştirecektir. (İzzetbegoviç 2010:198).

Müslüman devletlerin şeklen bağımsız olduğuna işarete den Aliya, Batıya olan ekonomik ve daha da kötüsü manevî bağımlılığın sürdüğünü belirtir (İzzetbegoviç 2010:134). Müslüman ülkelerin çoğundaki İslâmî kurumlar ve onun yüksek temsilcileri, görevlerini yerine getirmede her türlü

bağımsızlığı kaybettiler. Onlar İslâmî fikir ve çıkarların savunucuları değiller, aksine iktidardaki rejimlerin memurlarıdır. Onlar, İslâm hakkında, siyasi iktidarın iradesi istediği kadar konuşurlar ve genel olarak bu iktidara hizmet ederler. Onların görevi, devlet törenlerinde, devlet başkanlarının sağlığına dua etmektir. İslâm dünyasının bugünkü hayatı, Hz. İsa geldiği vakitteki Yahudilerin hayatına benzemektedir. Dinin şekli tarafı yerine getiriliyor fakat dinin ruhu yok olmuştur. Din işleri ülküsüz ve kayıtsız insanların, bazı durumlarda ise meşhur münafıklar ve hatta açık mürtetlerin elindedir (İzzetbegoviç 2010:135). Aliya bu duyguları el-Benna'ya borçludur. El-Benna bu durumu Müslüman alimlerin zaafı olarak görür, onların zaafının İslam'a fatura edilemeyeceğini açıkça ifade ediyor (el-Benna,ty., I, 104).

Yeniden diriliş konusunda başarısızlığa mahkûm olduğumuzu ifade den Aliya, buna gerekçe olarak da "kendini, bir olan adına onlarca farklı ve çoğu zaman birbirine aykırı programın varlığıyla, tam bir fikir ve eylem uyumsuzluğuyla belli eder. Her önde gelen birey tek başına bir program, partidir ve birbirine tamamen zıt olan şeyler İslâm'ın sağlam kaynağına izafe edilmektedir." sözleriyle Müslüman ihyacıların eylem ve fikir birliğinde olmayışına bağlar. Bu dağınıklığımızın sorunlarla olan karşılaşmalarımızdaki başarısızlığımız, her zaman geç kaldığımızda, mücadelemizi sebeplerle değil sonuçlara karşı yaptığımızdaki tespitlerde (İzzetbegoviç 2010:136).

Aliya *Yeniden Doğuşu* şöyle tasvir eder: "İslâm yeniden ne ise o olmak zorundadır: Allah adına haksızlığa, cehalete, hastalığa ve pislığe karşı protesto ve mücadele. İslâm'ı sadece kendi siyasal hedefleri için kullanan, diğerleri de İslâmî olan her şeye karşı açıkça savaşan günümüz idarecilerin pratiği sona erdirilmek zorunda. İslâm kendi siyasetini tanımlamak zorundadır. O, kendi mücadelecilerini toplamalı ve sağlam saflarda sıralamak zorundadır. Fikren, sadece İslâm'a bağlılık gösteren yeni güçler bulunmak zorundadır. Bu yeni güçler Cezayirli, Libyalılar, Iraklılar, Afganlılar, Somalililer, Nijeryalılar vs. gibi çalışmak ve düşünmeyi bırakmak zorundadır. Onların hepsi sadece Müslüman olmak zorundadır. Onların siyaseti Arap, Türk, İran veya Endonezya değil sadece İslâmî olmak zorundadır. Eğer bunu yapmazlarsa o zaman sadece Tövbe suresindeki tehdidin gerçekleşmesini bekleyebiliriz. "De ki: "Babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabanız, elde ettiğiniz mallar, durgun gitmesinden korktuğunuz ticaret, hoşunuza giden evler size Allah'tan, Peygamberinden ve Allah yolunda savaşmaktan daha sevgili ise, Allah'ın buyruğu gelene kadar bekleyin. Allah fasık kimseleri doğru yola erdirmez!" Şimdiye kadar yaşanan mağlubiyetler yeterli bir ikaz değil midir?" (İzzetbegoviç 2010:140).

Sonuç

Bir filozofun ağırbaşlılığı, karizmatik kişiliği, maddiyatın hükmedemediği iradesi ve İslam'a derinden olan bağlılığıyla Aliya, hürriyet aşığı; şiddeti hiçbir zaman çözüm yolu olarak görmeyen bir Bilge; inancı ve davası uğruna bir insanın ortaya koyacağı mücadele ve gayretin en etkili profili; göğsünde her daim motivasyon kaynağı olarak taşıdığı iman ile mücadelesinden vazgeçmeyen bir lider; isminde *beg* unvanını taşıyan bir

Osmanlı; düşünce tarihinde farklı isimlerce temsil edilen ihya geleneğinin bir devamı olduğu halde bu yönünün günümüz Müslümanları tarafından hakıyla tanınmadığını vurgulamak isterim.

Aliya'nın İslam vizyonu ve misyonu Balkanlar ile sınırlı olmayan geniş bir mefkûreye sahiptir. Aliya, yalnız günümüz dünyasında İslami düşündür ve İslam ideolojisinin usta teorisyenini değil, aynı zamanda komünist ve komünizm sonrası dönemlerde hayatını Bosna halkının Müslüman kimliğini korumak için kahramanca bir mücadeleye adanmış büyük bir mücahittir. Dolayısıyla Aliya'nın İslamcı kimliğini sırf balkan Müslümanlarıyla sınırlı tutmak, bu konudaki en önemli yanlışlardan birisi olacaktır. Oysa Aliya Bosna'da, Avrupa'da filizlenen İslamcılığında en önemli figürüdür. Aliya'nın şahsında kurumsallaşan İslamcılık kimliği, çok farklı kimliklerin yaşadığı balkan coğrafyasında Bosnalılar için milli /Bosnalı kimliğin doğmasına katkı sağlamıştır. Şimdilerde Bosnalı Müslümanların Avrupalı bir ulus olarak nitelendirilmesinde Aliya'nın fikri ve aktivist katkısı büyüktür.

Aliya'nın başarısı ve belki de dehasını gösteren en önemli özelliği, onun çeşitli düşünce sistemlerini yüksek oranda algılayarak genelleştirme yapabilme yeteneğinde yatar. Genelleme yeteneği Aliya'nın bilgeliğinin de işaretidir. Zaten insanlık entelektüel tarihinde dahi olarak kabul edilen tüm isimler, bu nadir görülen genelleme yeteneğinden dolayı insanlığın hafızasında yer edinmişlerdir. Bu niteliği dolayısıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam dünyasında ihya/ yenilik, İslamcılık akımının içinde yer alan birçok isim yer alsa da onların aksiyoner kimliği daha baskın iken Aliya'da hem entelektüel hem de aksiyoner boyut ön plana çıkmıştır.

Aliya'nın perspektifi, dünyayı, özellikle Batı'yı algılama ve okuma biçimi iyi anlaşılmalıdır. Müslümanlar Aliya sayesinde Batı karşısında aşağılık psikolojisiyle ne toptan Batıya teslim olma ne de savunmacı reflekslerle Batı'yı tümünden reddetme seçeneklerine mahkûm olmayan yeni bir perspektife kavuşmuşlardır. Aliya'nın fikir dünyasının günümüz Müslüman entelektüellerine ve aksiyon adamlarına istikametli bir duruşun nasıl olacağı konusunda ciddi katkı sağlayacağı açıktır.

Aliya, yenilenmeyi milliyetçi hislerden uzak, İslami bir entelektüel çaba olarak görmüştür. Hayatı boyunca, çoğulculuk ve demokrasiye güçlü ve tutarlı bağlılığı, onun entelektüel ve siyasi çalışmalarını olumlu etkilemiştir. Bu arada Aliya'nın farklı portrelerle sunulduğu olsa da özellikle maksatlı bazı yakıştırmalarda onun radikal İslamcı bir portre ile sunulması kabul edilecek şey değildir. Onu tanımlayacak en önemli iki vasfı, merkezci/ehl-i sünnet çizgide İslamcı bir entelektüel ve aktivist kimliğidir.

Aliya'nın ilham verici önderliğini ve hesaplanamaz fedakârlıkları sayesinde bugün Bosna'da Müslümanların çoğunlukta olduğu bir devletin varlığı mümkün olmuştur. Onu kıymetli kılan çok şey olmasına rağmen, onun milliyetçi taahhütleri ve başarılarının yanı sıra Aliya, yirminci yüzyılın büyük İslami entelektüel ve aktivistlerinden biri olarak daha da büyük bir tarihsel öneme sahiptir. Aliya'nın hayatını şekillendiren unsurlar politik tercihleri değil, inançla, ilgili tercihlerdir. Avrupa'da İslami Yenilenmenin ilk ve bilge kişiliğidir. Bu hakikat ortada olmasına rağmen daha çok onun siyasi

kişiliği, ulusal liderliği ön plana çıkartılıyor. Oysa Aliya tüm hayatı boyunca İslam'ın ve ümmetin yeniden canlanması idealiyle yaşamıştır.

Kaynakça

- ARUÇI, Muhammed (2003). "Mehmed Cemâleddin Çauşeviç", *DİA*, Cilt: 28, ss. 447-448, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- BEINSEN, Armin (2002). "Muslimanstvo and Bosniakdom: Islam in the discourse of Muslims in Bosnia-Herzegovina", *Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 5 (1), pp. 17-25.
- EL-BENNA, Hasan b. Ahmed b. Abdurrahman [t.y.]. *Risaleler*, çev. Hasan Karakaya, H. İbrahim Kutlay, İstanbul: Hikmet Yayınları.
- BOUGAREL, Xavier (1997). "From Young Muslims to Party Of Democratic Action: The Emergence Of a Pan-Islamist Trend in Bosnia-Herzegovina", tran. and Asma Rashid, *Islamic Studies*, 36 (2/3), 533-549.
- BRAUDE, Benjamin (1982). "Foundation Myths of the Millet System", *Christians and Jews in The Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, ed. Benjamin Braude and Bernard Lewis, pp. 65-87. New York, Holmes and Meier Publishers.
- BÜYÜKKARA, Mehmet Ali (2015). *Çağdaş İslami Akımlar*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Erişim tarihi: 20. 08.2018, (<http://www.shubban.org/new>)
- FRIEDMAN, Francine (1996). *The Bosnian Muslims: Denial of a Nation*, Boulder: Westview.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2010), *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, Çev. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2011). *Tarihe Tanıklığım*, çev. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz, İstanbul: Klasik Yayınları.
- İZZETBEGOVİÇ, Aliya (2014). *İslam Deklarasyonu*, çev. Rahman Ademi, İstanbul: Fide Yayınları.
- KARA, İsmail (1994). *Türkiye'de İslamcılık düşüncesi: Temel Metinler*, İstanbul: Pınay Yayınları.
- KRAMER, Martin (1986). *Islam Assembled: The Advent of the Muslim Congresses*, New York: Columbia University Press.
- MARK, Pinson (1994). *The Muslims of Bosnia- Herzegovina*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- ŞAHİN, Hanifi (2016). "İhya İslah Hareketleri ve Selefilik İrtibatı", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 9 (1): 1-37.